

РЕКОНСТРУКЦИЈА ПЛАНА ФОРТИФИКАЦИЈА БЕОГРАДСКЕ ТВРЂАВЕ 1717.

У комплексном проучавању проблематике настанка и развоја Београдског града, односно касније Београдске тврђаве, значајно место заузима рад на испитивању и покушајима реконструкције изгледа, односно плана београдског утврђења у ширем временском распону од антике до XIX века. Први покушај у овоме правцу учинио је још 1940. године арх. Д. Јовановић¹ шематском реконструкцијом основе римског и средњовековног утврђења, извршеном на бази плана Габриела Боденера, у време када се није располагало археолошким подацима, нити бројним, данас доступним, картографским изворима. Реконструкција плана нововековне фортификације до сада, углавном, није вршена већ су као илустрација за ту епоху коришћени поједини планови из прве половине XVIII века неједнаке документарне вредности. Како је овај посао у директној зависности од низа претходних истраживања, то се тек сада може озбиљније приступити анализи и покушајима реконструкције плана Београдске тврђаве у најважнијим периодима њенога постојања.

Обимна археолошка ископавања, започета још 1942. године, а нарочито интензивна у периоду од 1960. до данас, дала су низ веома драгоцених података о остацима античког и нарочито средњовековног утврђења, као и податке о објектима нововековне фортификације. С друге стране, учињени су доступним планови из богате збирке Ратног архива у Бечу², затим архива у Карлсруеу³ и Будимпешти, набавком њихових „хегах“ копија или фотографија. Овај богати картографски материјал, који обухвата планове Београдске тврђаве од половине XVII до краја XVIII века, још увек није критички обрађен и публикован, што у извесној мери отежава

његово коришћење. Да би се ова изворна грађа, која је од изузетног значаја за праћење развоја Београдске тврђаве у XVII и XVIII веку, могла употребити, потребно је извршити компаративну картографску анализу свакога плана појединачно, било да се ради о аутографијама, које су од већег изворног значаја, било о штампаним плановима. Компаративном анализом планова у односу на данашње геодетске подлоге и очуване објекте могуће је уочити и отклонити деформације на изворним плановима и доста прецизно извршити лоцирање, на њима приказаних, данас исчезлих објеката. При овим анализама је неопходно извршити издвајање планова с приказом постојећег стања од планова са елементима пројекта, било да се ради о изведеним, било неизведеним пројектима.

Базирајући се на резултатима археолошких ископавања и подацима с картографских извора, уз примену поменутог методолошког поступка могуће је извршити реконструкцију плана Београдске тврђаве у разним епохама антике и средњег века. Такође је могуће извршити и реконструкцију свих фаза развоја нововековне фортификације Београдске тврђаве у временском распону од 1688. године до краја XVIII века. Ове фазе сажето се могу исказати у три плана и то: планом са стањем из 1717, после завршене прве реконструкције Београдске тврђаве, затим планом са стањем после друге реконструкције, завршене 1736, и планом из 1790, после завршене турске обнове утврђења порушених 1739/40 године, који углавном одговара садашњем стању фортификације Београдске тврђаве.

У овоме раду ћемо се задржати само на реконструкцији плана Београдске тврђаве 1717. године (сл. 4) и хронолошкој анализи

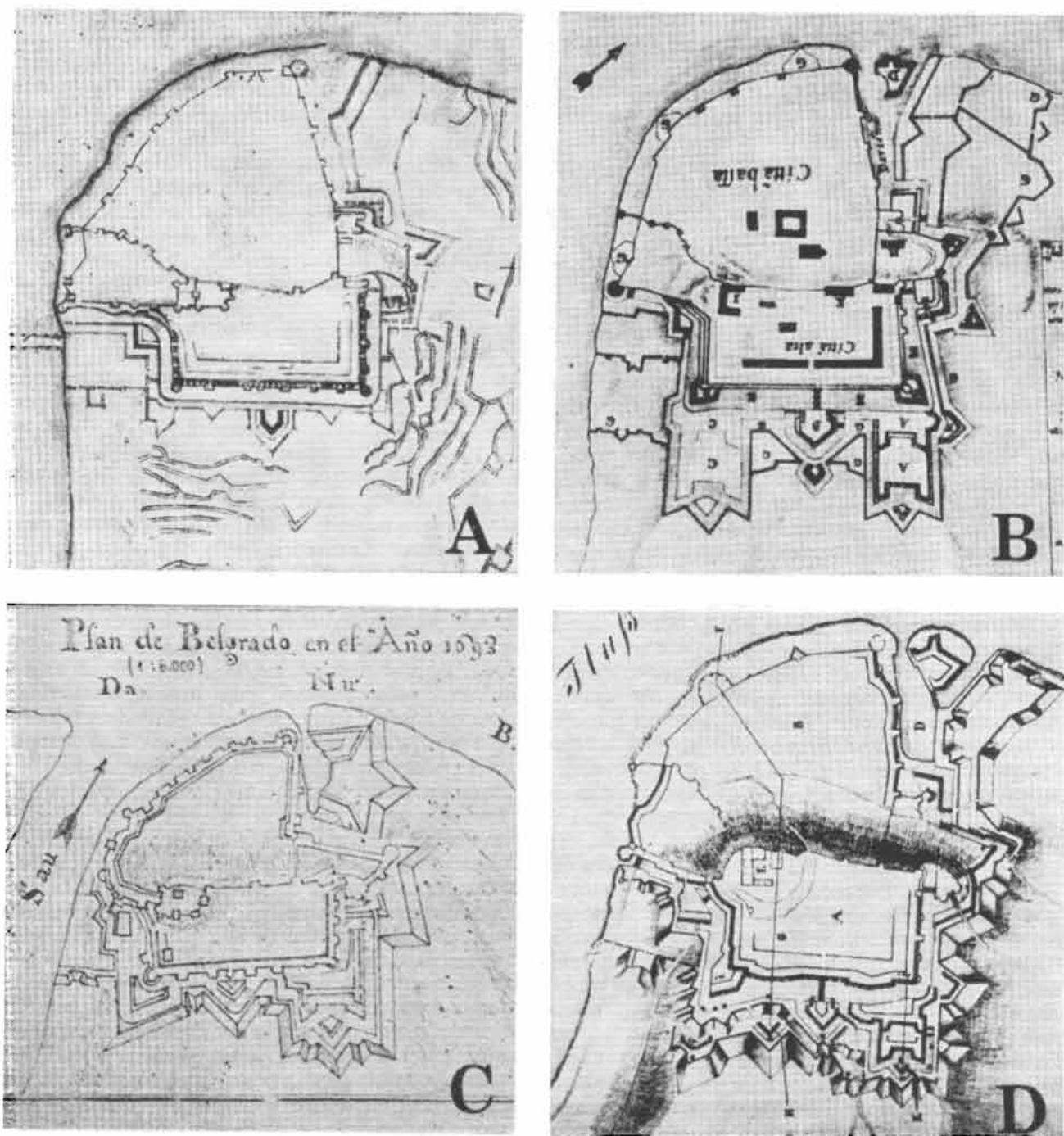
настанка фортификационих објеката у периоду између 1688. и 1717. године, док ће реконструкције планова из 1736. и 1790. године бити касније обрађене.

*

Аустро-турски рат и опсаду 1688. године Београдски град је дочекао са застарелим утврђењима средњовековног типа у мањој мери измењеним у односу на стање из 1521. године. Изглед основе Београдског града из времена опсаде познат је с више планова Београда, од којих се, по обради, садржају и релативној тачности, издвајају један план из архива у Карлсруеу⁴, план са изгледима града Јохана Баптиста Гумпа⁵ и нешто каснији план Габријела Боденера⁶ рађен према Гумповом плану. На прва два плана учртани су и положаји аустријске опсадне војске, којом је командовао баварски принц Максимилијан Емануел. У току опсаде, која је трајала од 11. августа до 6. септембра 1688. године у жестоком бомбардовању у великој мери су страдала стара средњовековна утврђења Београдског града. Како је главни правац напада био управљен на Горњи град, односно на његов југоисточни бедем, то је тај бедем претрпео и највећа оштећења. У бедему је била пробијена велика бреша, којом приликом је потпуно уништена кула I овога бедема, а знатно оштећена угаона кула и кула II.⁷ Одмах после заузимања града, по наређењу из Беча аустријски командант Београда гроф Штаренберг је приступио хитним мерама за обнову порушених утврђења. Ови радови, поред затварања бреша на бедемима, обухватили су и рашчишћавање простора испред утврђења ради формирања чистих гласија, као и изградњу мањих спољних утврђења. Можда се као база за анализу ових радова може узети један план из архива у Карлсруеу (сл. 1-а), на којем су приказани уређени ровови око бедема Горњег града са скривеним путем и гласијама и један равелин испред новоотворене капије (данас Сахат капија) југоисточног бедема Горњег града. На истом плану су приказани и равелини испред Зиндан-капије, Краљ-капије и Источне капије Доњег града, за које није сасвим извесно да су у то време саграђени, већ се можда ради само о пројекту. Међу инжењерима који су руководили овим фортификационим радовима налазио се и венецијанац Андреа Корнаро.⁸ Ови радови, доста интензивни у првим месецима аустријске окупације, бивају обустављени већ јуна 1689. године, одласком грофа Штаренберга из Београда.⁹

Следеће године, 8. октобра 1690. Турци поново заузимају Београдски град, којом приликом, услед експлозије барута, страда унутрашње утврђење, некадашњи замак деспота Стефана Лазаревића. Поновним преласком под власт Турске, Београдски град, у измењеним политичким условима и новом функцијом пограничне тврђаве царства, добија далеко већи стратегијски значај од онога који је имао пре турског похода на Беч 1683. године. Сходно новој функцији, указала се потреба за коренимом реконструкцијом и модернизацијом градских утврђења, која, заснована на принципима борбе хладним оружјем, више нису могла да одговоре новим условима артиљеријског ратовања. Стога већ 1691. године, према пројектима инжењера А. Корнара, који је у међувремену пришао Турцима, започињу велики радови који ће, с већим или мањим интензитетом, трајати све до 1717. године. У току ових радова, средњовековна утврђења Београдског града трансформишу се у модерну барокну тврђаву, грађену према захтевима артиљеријског ратовања. Ток ових радова може се пратити на сачуваним пројектима и плановима из овога периода, и на основу њих и анализа очуваних делова фортификација насталих у томе периоду, може се извршити реконструкција плана Београдске тврђаве 1717. године, када се ова фаза радова завршава поновним аустријским освајањем Београда.

Корнаров пројект реконструкције се сагледава на плану Моранда Висконтија из 1691. године¹⁰ (сл. 1-б). Главна пажња у овоме пројекту је била посвећена утврђивању југоисточног фронта, односно најтеже брањеног дела тврђаве. На овоме делу тврђаве пројектом је била предвиђена поновна изградња југоисточног бедема Горњег града, јако оштећеног 1688. године, и мањих угаоних бастиона. Испред овога бедема је био пројектован бастиони фронт са два дворожна бастиона (hornwerk), између којих се налазио равелин као заштита капије. Бастиони фронт је по пројекту био опкољен рововима, изнад којих се налазио скривени пут са гласијама. На северозападној страни Горњег града била је планирана изградња равелина испред Зиндан-капије са два бонета повезана скривеним путем и гласијама, док је на југозападној страни Горњег града предвиђена изградња новог бедема у два нивоа с једном капијом¹¹ и равелином испред. На месту замка порушеног 1690. године пројектом је била предвиђена изградња зграде пашиног ко-

Сл. 1 — Компаративни преглед планова Београдске тврђаве са краја XVII века (размера око 1 : 12.500)

а — детаљ плана из 1689 г; б — детаљ пројекта из 1691 г; ц — детаљ плана из 1693 г; д — детаљ плана из 1700 г.

Fig. 1 — Aperçu comparé des plans de la forteresse de Belgrade, datant de la fin du XVIIe siècle (échelle: 1 : 12.500 environ)

a. détail du plan de 1689; b. détail du projet de 1693; c. détail du plan de 1700

нака. У Доњем граду је била планирана изградња равелина испред средњовековне источне капије, бастиона за заштиту при-

станишта испред куле Небојше и обнова средњовековног пристаништа. Било је, такође, предвиђено ојачавање североисточног

бедема Доњег града и изградња три мања бастиона на приобалном бедему. Испред североисточног бедема и пристаништа према подграђу на Дорћолу пројектом је била предвиђена изградња три одбрамбене линије са скривеним путем и гласијама. Изградња две сличне одбрамбене линије је била планирана и на савској падини, у циљу заштите бедема западног подграђа и Сава-капије.

Посматран у целини, Корнаров пројект реконструкције београдске тврђаве је био заснован на модифицираним принципима старохоландске фортификационе школе,¹² и то првенствено код обраде југоисточног фронта, док је на осталим деловима изградњом издвојених бастиона и бонета подређен затеченој средњовековној фортификацији. Како је текло извођење радова може се закључити већ и на основу самога Висконтијевог плана, где су извесни делови пројекта означени као већ реализовани. Судаћи по томе, може се закључити да је већ до краја 1691. године на југоисточном фронту био завршен источни дворожни бастион и реконструисан равелин испред Сахат-капије, изграђен још 1689. године.¹³ Поред овога, као изграђени приказани су равелини испред Краљ-капије, Зиндан-капије и Источне капије Доњег града као и бастион у пристаништу. Може се претпоставити да је у исто време било извршено и ојачавање североисточног бедема Доњег града.¹⁴

Уз један план из Ратног архива у Бечу,¹⁵ који приказује пројект реконструкције Београдске тврђаве, скоро идентичан с пројектом на Висконтијевом плану, налази се у мањој размери ситуација Београдске тврђаве, датирана 1693. годином (сл. 1-ц), која несумњиво приказује фактички изведено стање до те године у односу на сам пројект. Овде приказано стање углавном се поклапа са подацима које даје Висконтијев план о изграђеним објектима, с том разликом што се на месту неизграђеног западног дворожног бастиона налазе само два бонета са скривеним путем и гласијама. Судаћи по овоме плану, до 1693. године још увек нису били изграђени југоисточни и југозападни бедем Горњег града, нити су били уклоњени остаци средњовековног замка. Сличну ситуацију приказује и план који је радио инжењеријски поручник Георг Фишер у време неуспеле аустријске опсаде тврђаве од 3. августа до 10. септембра 1693. године.¹⁶ За разлику од претходног плана, овде се не налази приказан

бастион у пристаништу, док су утврђења Доњег града приказана само шематично у своје средњовековном облику, што у извесној мери може да доведе у сумњу податке које даје Висконтијев план. Мишљења смо да је у овоме случају аутор плана, руководећи се потребама опсаде, значајнији део фортификације обрадио детаљније, а самим тим и веродостојније, док је остали део, у томе тренутку мање важан, дао само шематично, којом приликом је могао да пропусти уношење у план бастиона у пристаништу.

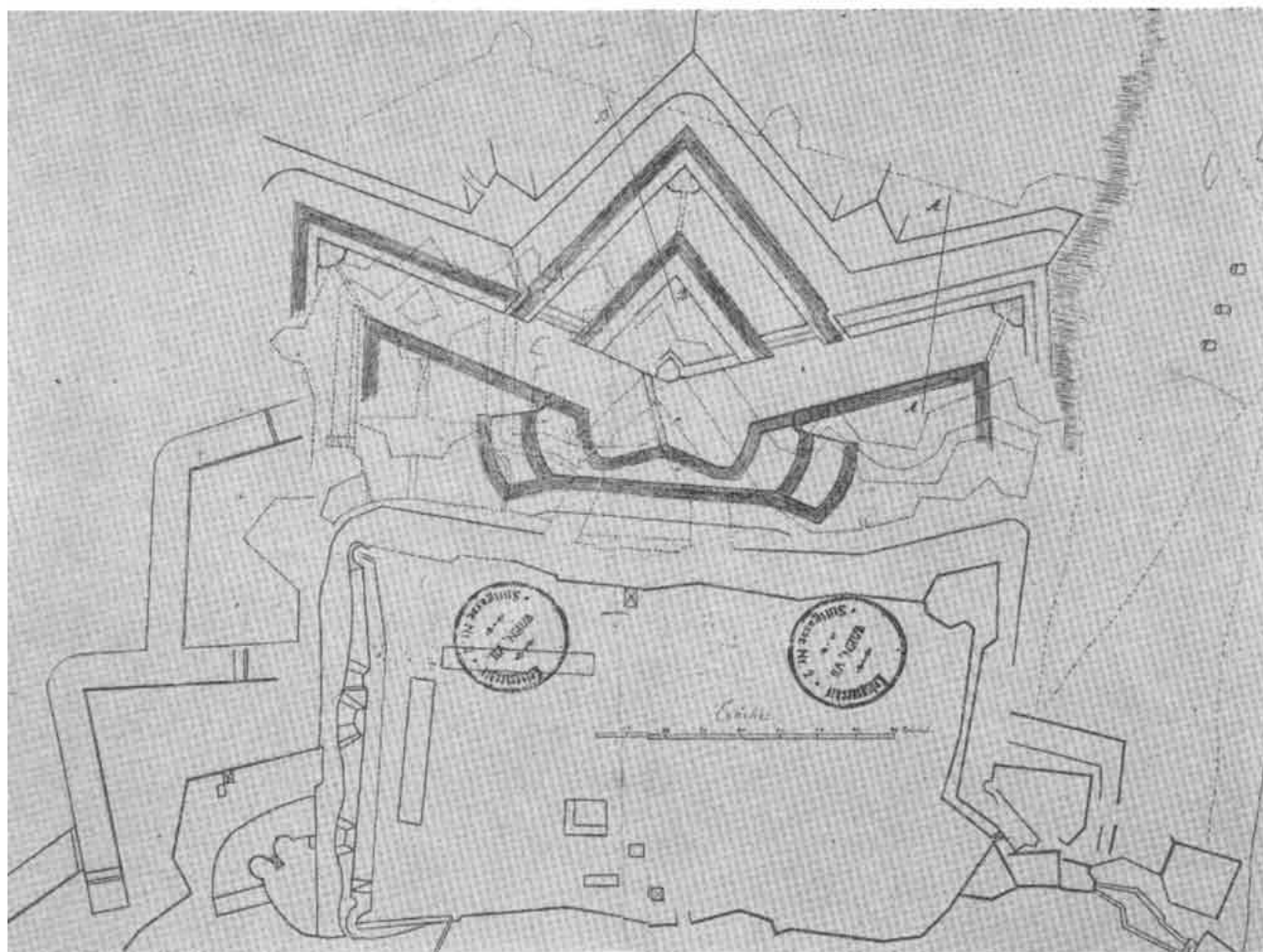
На једном врло прецизном плану из 1700. године,¹⁷ који, поред основе, има и два пресека, приказана су несумњиво само до те године изграђена утврђења (сл. 1-д). За разлику од ситуације приказане на претходном плану из 1693. године, овде налазимо на приобалном бедему изграђен један полукружни (бастион св. Јакова) и један мањи троугаони бастион, што није предвиђао Корнаров пројект, док је од приобалног бедема изграђен само део на простору западног подграђа. На падини испред Сава-капије, као и испред североисточног бедема Доњег града и пристаништа, приказане су по две линије са скривеним путем и гласијама у нешто измењеном облику у односу на Корнаров пројект. У Горњем граду су приказани као изграђени југоисточни и југозападни бедем са угаоним бастионом на њиховом споју. Други угаони бастион на споју са североисточним бедемом, предвиђен пројектом А. Корнара, овде није приказан, а не приказују га ни каснији планови. Међутим, на Висконтијевом плану је овај угаони бастион још 1691. године приказан као изграђен. Сматрамо да је у овом случају грешка у Висконтијевом плану, јер тешко је претпоставити да је само у року од 10 година овај угаони бастион био изграђен а потом порушен. У прилог ове претпоставке говоре и резултати археолошких ископавања, приликом којих нису констатовани трагови овога бастиона, те се може сматрати да он никада није ни био изграђен.¹⁸ На простору некадашњег замка налази се приказан као изграђен Пашин конак у истом облику који се среће и на Висконтијевом плану.

Даљи радови на изградњи Београдске тврђаве у периоду између 1700. и 1717. године који су несумњиво били мањег интензитета, у односу на претходни период, могу се пратити на плановима из 1717. године, на којима је приказана опсада тврђаве. У томе раздобљу су несумњиво били завршени радови на изградњи приобалног бедема.

Код планова који приказују Београдску тврђаву 1717. године, било да се ради о опсадним плановима са распоредом трупа, било другим плановима, постоји једна несагласност у приказивању југоисточног бастионог фронта. Код једног броја планова је на југоисточном фронту приказан као изграђен и западни дворожни бастион¹⁹ (hornwerk), док код других планова из

цију, планови из 1717. године, настали поводом заузимања тврђаве, не могу се апсолутно прихватити као база за реконструкцију плана фортификационих објеката у тренутку аустријског заузећа Београдске тврђаве.

За решење овога проблема сматрамо да, као поуздани извор, могу послужити аустријски планови настали у времену

Сл. 2 — Пројект Југоисточног фронта Горњег града око 1720 г. са постојећим стањем истог фронта изграђеног пре 1717 г.

Fig. 2 — *Projet du front sud-est de la haute forteresse vers 1720 donnant la situation existante de ce même front construit avant 1717*

исте године поменутог бастиона нема.²⁰ Како су ови планови рађени са циљем да се обележи и прикаже аустријско освајање Београда 1717. године, то је могуће да су за предлошке плана тврђаве, поред планова са стварним стањем утврђења, коришћени и старији у потпуности неизведени пројекти. С обзиром на овакву ситуа-

између 1720. и 1722. године, на којима је, поред пројекта нове реконструкције која се припремала, приказано доста прецизно и постојеће фортификације, било да се ради о деловима који се руше било пак да се уклапају у новопројектоване бастионе трасе.²¹

На једном плану из Ратног архива у Бечу,²² који се може датирати у

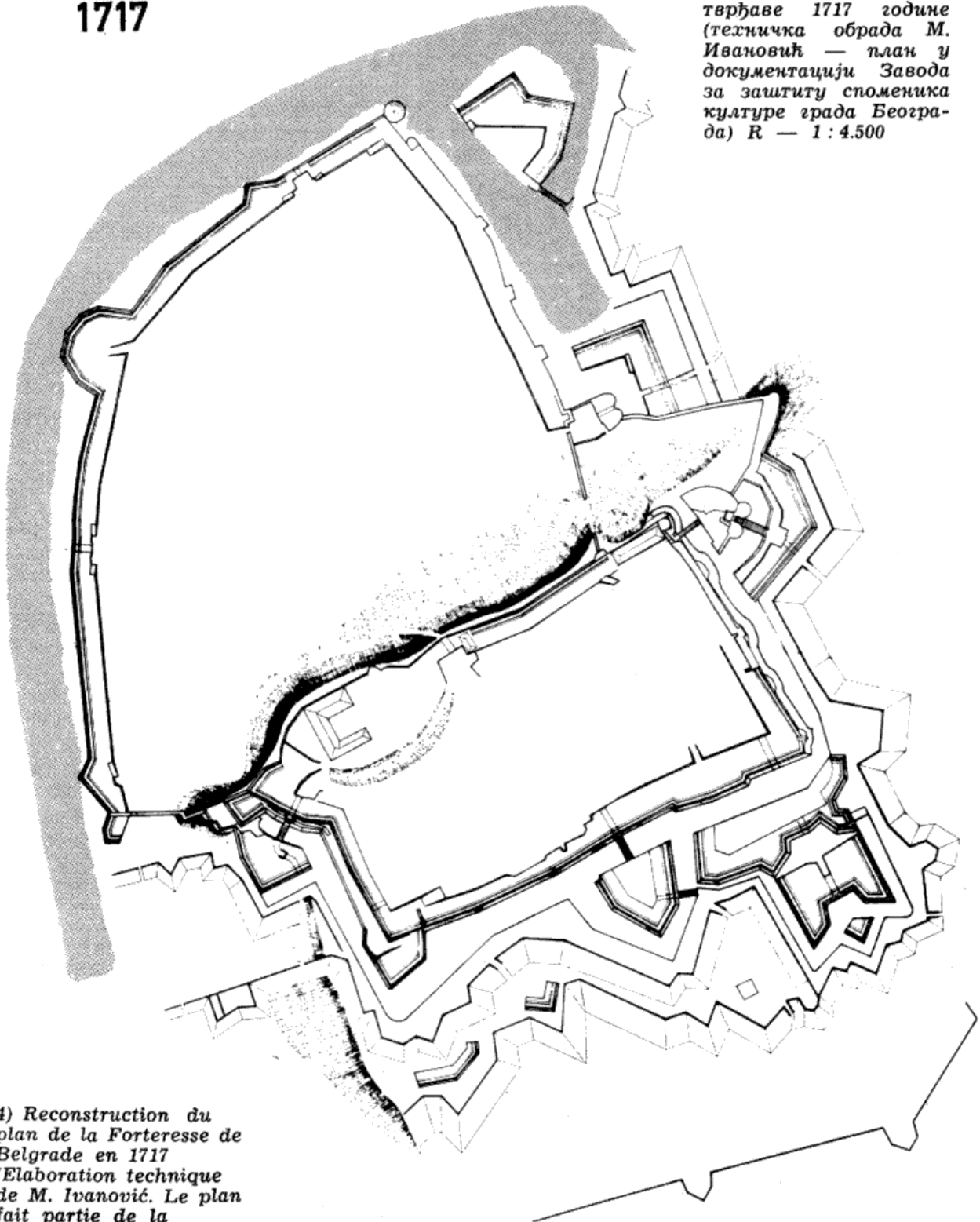
Сл. 3 — План Београдске тврђаве из 1722.

3) Plan de la forteresse de Belgrade en 1722.

БЕОГРАДСКА ТВРЂАВА

1717

Сл. 4 — Реконструкција плана Београдске тврђаве 1717 године (техничка обрада М. Ивановић — план у документацији Завода за заштиту споменика културе града Београда) R — 1 : 4.500

4) Reconstruction du plan de la Forteresse de Belgrade en 1717 (Elaboration technique de M. Ivanović. Le plan fait partie de la documentation de l'Institut pour la protection des monuments culturels de la ville de Belgrade).

време око 1720. године, налази се учртан детаљни пројект југоисточног фронта (преко тачкасто учртаног), у то време постојећег стања истог фронта изграђеног пре 1717. године, са такође учртаном и постојећом фортификацијом Горњег града (сл. 2). Тачност овога плана, која је потврђена његовом компарацијом са савременим геодетским снимком Београдске тврђаве,²³ омогућава да се према њему изврши прецизна реконструкција изгледа југоисточног бастионог фронта, изграђеног према делимично изведеном пројекту Андрије Корнара. На основу овога плана се може закључити с доста сигурности да западни дворожни бастион, предвиђен Корнаровим пројектом, није био изграђен, јер у противном би се морао налазити приказан на овоме плану. На месту неизграђеног западног дворожног бастиона приказана су само два повезана бонета, која се у истом облику налазе и на раније наведеним плановима из 1693. и 1700. године. На овоме плану се такође налази приказана испред југоисточног фронта траса једног ретрансмана, који се не среће на старијим плановима, те се може претпоставити да је настао непосредно пре опсаде 1717. године.

За добијање целовите слике о стању фортификационих објеката Београдске тврђаве у тренутку освајања 1717. године, као поуздани извор може се сматрати веома садржајан и тачан план из 1722. године,²⁴ настао непосредно пред отпочињање великих радова на поновној реконструкцији тврђаве (сл. 3). Према мишљењу Жељка Шкаламере,²⁵ аутор овог плана би могао бити неко из групе инжењера која је, с капетаном Аманом, радила 1721. године мапу једног дела београдског дистрикта, што би ишло у прилог његовој тачности. Фортификациони објекти Београдске тврђаве приказани на овом плану се подударају са изгледом истих објеката на раније описаним плановима. Једину неподударност представљају овде приказани објекти у унутрашњости тврђаве, изграђени непосредно после 1717. године, и то касарне у Горњем граду и Велики барутни магацин у Доњем граду. Такође добар извор за анализу стања Београдске тврђаве 1717. године, представља и план Матије Зојтера,²⁶ који се у свему слаже са напред описаним плановима.

Поред анализе развоја фортификације Београдске тврђаве у периоду између 1688.

и 1717. године, извршене на бази картографског материјала, односно планова, потребно је извршити и анализу до данас очуваних делова фортификације настале у томе периоду као реалне базе за реконструкцију плана Београдске тврђаве 1717. године.

Према Корнаровом пројекту изграђени су у потпуности данашњи очувани југоисточни и југозападни бедем Горњег града са угаоним бастионом на њиховом споју. Северозападни бедем Горњег града је том приликом коренито реконструисан, нарочито на делу некадашњег унутрашњег утврђења с тим што су постојећи средњовековни бедеми уклопљени у нови бедем и делимично надзидани.²⁷ Истовремено је у овом бедуу изграђена и једна капија (данас Дефтердарова капија), вероватно на месту старије средњовековне капије, која је служила за комуницирање с Доњим градом. Равелин испред Зиндан-капије изграђен у то време, готово је у потпуности сачуван у првобитном облику, док је равелин испред Краљ-капије очуван с доградњама извршеним после 1717. године. Два мања бастиона на југозападном бедуу код Краљ-капије су такође сачувана у првобитном облику.²⁸ У Доњем граду, од фортификационих објеката изграђених пре 1717. године, очуван је, са извесним преправкама унутрашњег лица, цео приобални бедем²⁹ на делу од Сава-капије до куле Небојше и бастион у пристаништу.

За изградњу фортификационих објеката завршених до 1717. године коришћен је углавном делимично обрађен камен или мешавина камена и танке опеке, као што је то случај са приобалним бедуом, за разлику од касније изграђених објеката зиданих готово искључиво опеком аустријског формата.

Извесни делови спољних утврђења рађених према пројектима А. Корнара су порушени приликом друге реконструкције Београдске тврђаве. Тако је после 1722. године порушен цео југоисточни бастиони фронт. Као једини детаљ везан за постојање овога фронта је остао очуван пролаз кроз југоисточни бедем, који је служио за комуницирање са источним дворожним бастионом. Истовремено су уклоњени и делови североисточног фронта, као и равелин испред источне капије Доњег града.³⁰ Сличну судбину су имала и утврђења на савској падини и испред североисточног бедема у Доњем граду.

На основу напред изложеног, сагледавају се елементи према којима је извршена реконструкција плана Београдске тврђаве 1717. године. Као база за ову реконструкцију послужило је, данас постојеће, стање објеката из тога периода, с тим што су порушени делови фортификације реконструисани на основу историјских планова, и то првенствено на основу раније поменутог веома прецизног плана из 1720. и плана из 1722. године, чиме је добијена доста целовита и, у смислу тачности плана, прецизна слика фортификационих објеката, који су сачињавали Београдску тврђаву у тренутку аустријског освајања 1717. године, односно после завршене прве нововековне реконструкције (сл. 4).

Питање распореда објеката — зграда овога периода у Горњем и Доњем граду као и у просторима источног и западног подграђа, није могло бити решено услед крајње оскудних података којима располажемо. После исељавања цивилног насеља из оквира тврђаве, на тим просторима се граде објекти за потребе војне посаде. На Висконтијевом плану у Горњем граду, поред раније поменуте зграде пашиног конака, на месту средњовековног замка, појављују се још две веће зграде вероватно касарне: кућа уз северозападни бедем означена као Корнарова и једна зграда уз Диздареву кулу. На истом плану у источном подграђу се налази само једна зграда означена као лабораторија, док се на платоу Доњег града налазе учртана три већа објекта. Један од ових објеката је несумњиво некадашња митрополитска Богородична црква. Овај објект се налази учртан на још два истовремена италијанска плана.³¹ На каснијим плановима у унутрашњости тврђаве се уопште не налазе учртани објекти, или су њихови габарити дати шематски. На плану из 1722. године налази се у Горњем и Доњем граду више учртаних објеката, од којих су неки несумњиво настали после 1717. године, тако да нам тај план, у овом случају, не може послужити као база за реконструкцију распореда објеката у унутрашњости тврђаве. За решење овога проблема ни археолошка ископавања нису дала значајније резултате.

На крају потребно је укратко извршити анализу вредности фортификационих радова изведених у току нововековне реконструкције Београдске тврђаве. Основни циљ ове реконструкције, трансформација средњовековних утврђења Београд-

ског града у модерну тврђаву оспособљену за артиљеријско ратовање, био је остварен. Међутим, и поред обимности и великог утрошка средстава, ови радови су имали и низ слабости, због којих ова реконструкција није могла остати трајније решење. Пројект А. Корнара, заснован на принципима новохоландске фортификационе школе, био је у току своје реализације већ у извесном смислу застарео, јер се у то време на западу Европе граде утврђења заснована на принципима знатно модернијег и ефикаснијег Вобановог фортификационог система. Поред овога, слабост Корнаровог пројекта се састоји и у његовом настојању да се што више прилагоди затеченој средњовековној фортификацији, што му је онемогућило стварање једног повезанијег система нових утврђења. Једини изузетак у томе смислу чини југоисточни фронт Горњег града, где је пројектом био предвиђен симетрични распоред бастиона и рavelина. За разлику од овог фронта, североисточни фронт Горњег града је био брањен само једним ravelином и два бонета, док спољна утврђења у Доњем граду чине углавном само линије гласија са скривеним путем. Чак ни овакав пројект није био у потпуности изведен. Одступање од Корнаровог пројекта је нарочито уочљиво код југоисточног фронта, где је био изграђен само источни дворожни бастион, чиме је била у потпуности поремећена одбрамбена концепција предвиђена пројектом. Овакав, делимично изграђен, бастион фронт имао је на месту западног дворожног бастиона изграђена само два бонета, што ни у ком случају није могло представљати ефикасну заштиту тврђаве с њене најугроженије стране. Поред тога, утврђења спољњег одбрамбеног фронта су била, судећи по подацима савременика,³² доста ниска, с релативно плитким рововима, што се такође запажа и на пресецима тврђаве, које налазимо уз раније поменути план из 1700. године.³³

За разлику од спољних утврђења, код којих се запажа низ слабости, унутрашња утврђења су грађена знатно солидније и по начину градње и по димензијама. Ово се нарочито односи на бедеме Горњег града и, у извесној мери, на приобални бедем у Доњем граду. Захваљујући тој чињеници, ови бедеми су преживели другу реконструкцију Београдске тврђаве и, с мањим изменама, остали сачувани све до данас.

Посматрана у целини, утврђења Београдске тврђаве изграђена у току прве реконструкције, током задње деценије

XVII и прве четвртине XVIII века, нису пружила ефикасну заштиту граду, што се јасно показало у току аустријске опсаде, која је завршена заузимањем тврђаве 22. августа 1717. године. У наредном периоду

аустријске окупације Београдска тврђава доживљава своју другу реконструкцију, захваљујући којој постаје једна од најјачих и најмодернијих тврђава Европе тога времена.

НАПОМЕНЕ

¹ Д. Јовановић, *Београдска тврђава*, Уметнички преглед 4—5, Београд 1940, 134.

² „Хероx” копије планова из Ратног архива у Бечу су сакупили Жељко Шкаламера и др Реља Новаковић. Изражавам захвалност колеги Жељку Шкаламери, који ми је омогућио коришћење поменутих копија планова за израду овога рада.

³ Фотокопије планова из архива у Карлсруеу је сакупила Мирјана Поповић, чијом љубазношћу ми је омогућено њихово коришћење.

⁴ М. Поповић, Утврђене средњовековне капије на Североисточном бедуу Београдског града, Београдска тврђава IV, Саопштења Завода за заштиту споменика културе града Београда 9, 1970. сл. 2.

⁵ М. Лазаревић, *Тврђава и град Београд крајем XVII века на плану Ј. Б. Гумпа*, Годишњак града Београда XIII, 1966, 65.

⁶ Д. Јовановић, *Из збирке гравира старог Београда*, Годишњак Музеја града Београда I, 1954, 101.

⁷ Приликом археолошких ископавања на овоме бедуу 1962. и 1971. године констатовано је да је средњовековни бедем потпуно порушен на простору од угаоне куле до куле II.

⁸ Др Р. Веселиновић, *Београдска тврђава кроз историју* (каталог истоимене изложбе) Београд 1969, 86.

⁹ исто

¹⁰ Збирка музеја града Београда, инв. бр. 2190 (бакорез).

¹¹ Краљ-капија изграђена вероватно на месту старије средњовековне капије.

¹² Војна енциклопедија, том I, Бастион, Београд 1958, 539.

¹³ У легенди Висконтијевог плана означен под Б као „краљевски равелин повећан у бастион”.

¹⁴ Приликом археолошких ископавања 1968. године уз североисточни бедем Доњег града откривени су остаци његовог сада порушеног ојачања, које се састојало у следећем: Паралелно са средњовековним бедуу био је

изграђен на растојању од 15 метара нови бедем, а добијени међупростор испуњен земљом. Том приликом су средњовековне куле биле порушене до висине бедема, док је кула Небојша, у нешто измењеном облику, сачувана и уклопљена у новформирану фортификациону систем.

¹⁵ Ратни архив у Бечу, сиг. G I b 23 (аутографија).

¹⁶ Збирка Музеја града Београда, инв. бр. И 319, упореди, Београдска тврђава кроз историју, 1969, 112, сл. 9.

¹⁷ Ратни архив у Бечу, сиг. G I b 24 (аутографија), упореди М. Поповић, Преглед развоја Београдске тврђаве кроз литературу и планове Београдска тврђава I. Саопштења 2, 1964, Сл. 9.

¹⁸ Археолошка ископавања 1952, 1960. и 1962. године — документација у Заводу за заштиту споменика културе града Београда.

¹⁹ Ратни архив у Бечу, сиг. H III d 964, збирка Музеја града Београда инв. бр. I 316 и I 182.

²⁰ Ратни архив у Бечу, сиг. H III d 957, H III d 958, H III d 960, збирка Музеја града Београда инв. бр. 174.

²¹ Ратни архив у Бечу, сиг. K I f 23—64, K I f 23—63.

²² Ратни архив у Бечу, сиг. K I f 23—70.

²³ Повећањем овога плана на размеру 1:1000, које је извршено фото-путем, омогућена је његова компарација са савременом геодетском подлогом. За компарацију су узета сва четири угла утврђења Горњег града. Преклапањем ова два плана на поменутих угловима добила се њихова апсолутна подударност. Захваљујући овој чињеници, било је могуће да се на реконструкцију плана 1717. године са овога плана директно пренесе данас непостојећи југоисточни бастиони фронт.

²⁴ Ратни архив у Будимпешти, Grundriss von Belgrad.

²⁵ Ж. Шкаламера, *Мапа једног дела београдског дистрикта из 1721 г.* Годишњак града Београда XVII, 62, напомена 11.

²⁶ Збирка Музеја града Београда, (бакро-рез)

²⁷ М. Поповић, *Северозападни бедем Горњег града*, Археолошки преглед 13, 1971, 94.

²⁸ Један од ових бастиона је после археолошких ископавања 1952. године, у знатној мери оштећен.

²⁹ Приобални бедем, односно његово спољно лице порушено је у великој мери приликом радова на проширењу пруге 1942. године, тако да је прекинута веза овога бедема са бастионом св. Јакова. Фотодокументација о изгледу

овога бедема пре рушења се налази у Заводу за заштиту споменика културе града Београда.

³⁰ Остаци овога равелина су откривени приликом радова на расчишћавању терена испред источне капије II у Доњем граду, априла 1972. године.

³¹ Збирка Музеја града Београда инв. бр. I 311.

³² Др Р. Веселиновић, *Београдска тврђава кроз историју*, 1969,

³³ Ратни архив у Бечу, сиг. G I b 24.

RECONSTRUCTION DU PLAN DATANT DE 1717 DE LA FORTERESE DE BELGRADE

Marko Popović

Les travaux de recherches et les essais de reconstruction des plans du fort de Belgrade, de ses aspects successifs depuis l'antiquité jusqu'au XVIIIe siècle, occupent une place importante dans l'étude complexe de l'origine et du développement de la place forte qui devint plus tard la forteresse de Belgrade. Vu que ce travail dépendait directement d'une série de recherches préliminaires, ce n'est que maintenant que l'on peut entreprendre d'analyser sérieusement et de reconstruire les plans de la forteresse de Belgrade relatifs aux périodes les plus importantes de son existence.

Des fouilles étendues, commencées déjà en 1942 et intensifiées surtout depuis 1960 à ces jours, ont donné des renseignements précieux sur les restes du fort antique et en particulier sur celui datant du Moyen Age, de même que des données concernant la fortification des temps modernes. D'autre part, on eut accès aux plans appartenant à la riche collection des Archives de Guerre à Vienne, aux Archives de Karlsruhe et à celles de Budapest, en se procurant des photostats et des photographies de leurs documents.

Il ne sera question dans cet écrit que de la reconstruction du plan datant de 1717 de la forteresse de Belgrade et de l'analyse chronologique de l'édification des ouvrages de fortification au cours de la période allant de 1688 à 1717.

Lors de la guerre entre l'Autriche et la Turquie et du siège de la place forte de Belgrade, cette dernière n'avait que d'anciennes fortifications de type médiéval, qui avaient très peu changé depuis 1521. Les premiers travaux de reconstruction du fort et de sa modernisation partielle furent initiés déjà en 1688 (1-a). Pas-

sant de nouveau sous la domination turque, la place forte de Belgrade reçoit, les circonstances politiques ayant changé et la ville ayant à remplir le rôle de citadelle frontière de l'empire, une importance stratégique de loin supérieure à celle qu'elle avait avant la campagne de Vienne en 1683. Conformément à cette nouvelle fonction, il s'avéra nécessaire de reconstruire à fond et de moderniser les fortifications de la ville qui, établies suivant les principes correspondants aux combats avec des armes blanches, n'étaient pas à même de répondre aux exigences nouvelles que posait l'emploi de l'artillerie. Donc, de grands travaux seront entrepris dès 1691, d'après des projets de l'ingénieur A. Cornaro, et dureront jusqu'à 1717. Aux cours de ces travaux les fortifications médiévales de Belgrade seront transformées en forteresse baroque, construite selon les principes de guerre d'artillerie. On arrive à suivre assez nettement le cours de ces travaux grâce aux projets et aux plans conservés qui datent de cette époque et qui, de même que l'analyse des vestiges existants des fortifications nées durant cette période, permettent de reconstruire le plan de la forteresse de Belgrade de 1717, date à laquelle les travaux appartenant à cette phase-là se terminent par une reconquête de Belgrade de la part de l'Autriche. (4)

Le projet de reconstruction de Cornaro, peut être reconnu sur le plan de Morando Visconti datant de 1691. (1-b) On peut suivre la continuation des travaux ainsi que certaines déviations du projet initial sur toute une série de plans, dont ceux des Archives de guerre de Vienne, notamment le plan de 1693 (1-c) et de 1700 (1-d) qui se distinguent par leur précision.

Les travaux de construction effectués entre 1700 et 1717 étaient certainement d'un volume plus réduit comparés à ceux de la période précédente, comme le montrent les plans de 1717, illustrant le siège de la forteresse. Toutefois, les plans autrichiens précis, faits entre 1720 et 1722, montrant assez nettement aussi bien le projet de la nouvelle reconstruction qui n'était encore qu'au stade de préparatifs, que l'état actuel des fortifications, soit qu'il s'agisse des parties destinées à la démolition, soit de celles qui rentrent dans le tracé des bastions nouvellement projetés, sont une source bien plus sûre. Un des plans des archives de guerre de Vienne est particulièrement important. On peut en fixer la date à 1720. Son exactitude est prouvée par sa comparaison aux fondations géodésiques actuelles.

(2)

Le plan très précis de 1722 fait lorsqu'allaient commencer les grands travaux de reconstruction de la forteresse (3), est une source authentique qui sert à donner une vue d'ensemble de l'état des ouvrages de fortification au moment de la prise de la ville en 1717.

Dans l'ensemble, les fortifications de la forteresse de Belgrade, construites au cours de la première reconstruction durant la dernière décennie du XVIIe et la première moitié du XVIIIe siècle, n'avaient pas offert une protection efficace à la ville, ce qui fut démontré par le siège autrichien, terminé par la prise de la forteresse le 22 août 1717. Vient ensuite l'occupation autrichienne durant laquelle la forteresse de Belgrade se prête à une deuxième reconstruction qui en fait une forteresses des plus modernes d'Europe et des plus imprenables à cette époque.